

**DEDE KORKUT TAKİ BAZI CÜMLELERİN
SENTAKS BAKIMINDAN
TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE MUKAYESESİ**

Doç. Dr. İsmet CEMİLOĞLU

Bilindiği gibi cümle incelemesi sentaksın konusudur. Türk dilinin lehçe ve şiveleri arasında hem kelime grupları hem de cümleler açısından mühim bir farkın bulunmadığını, bu konuda yapılan birtakım araştırmalar ortaya koymuş bulunmaktadır. Bunda, elbette, dilimizin bünyesinin çok kuvvetli oluşu ve kuralların her devirde normal işleyişinin rolü vardır. Buna rağmen muhtelif dönemlerdeki yazı dillerimizin, söz dizimi bakımından az çok farklılıklar gösterdiği de bilinen bir gerçektir. Biz, bu yazımızda *Dede Korkut* hikâyelerinde geçen bazı cümlelerin, günümüz yazı diline göre gösterdiği farklı özelliklerden bir kısmını izaha çalışacağız.

Eserin, Dresden nüshasında yer alan "Çobanın içine korhu düşdi ammâ kızun derdinden benzi sarardı. 215.9." cümlesi dikkat çekicidir. Cümledeki "ammâ" edatı bugünkünden farklı bir şekilde kullanılmaktadır.

Muharrem Ergin, bu edatı "cümle başı edatları"ndan sayarak, "fakat" ifadesi taşıdığını söylemektedir.¹

Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* adlı eserinde Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Anadolu metinlerinde görülen "ammâ" edatının kullanılışıyla ilgili örnekler vermektedir. Hacıeminoğlu aynı edatın, Harezmi sahasında "fakat, lâkin, buna mukabil" anlamlarına geldiğini, "fakat, lâkin" anlamına gelince iki müspet cümleyi; "buna mukabil" anlamına gelince de bir müspet cümle ile bir menfî cümleyi birbirine bağladığını ifade etmektedir:

"Tek turmak hükm turur ammâ işletgen az turur. Rb. 136 V-17."

"Aymışlar: İçgenler ölmediler ammâ karınları şişdi. Rb. 132 V-17."

"Ammâ" edatı Çağatay sahasında "fakat, lâkin, yine de" anlamlarına gelmekte, bazen iki müspet cümleyi bazen de bir müspet cümle ile bir

¹ M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962, s. 334.

menfi cümleyi bağlamaktadır:

"Gâh alur ammâ yana birge birür. HE. 197-51."

"Hata irdi ammâ hata kılmadıng. GS. 360-3."

Kıpçak sahasında da iki müspet cümleyle bir müspet bir de menfi cümleyi bağlayan "ammâ" edatı "fakat, yine de, buna mukabil, ancak" anlamlarına gelmektedir.

"Diyânet ve emânet bar ammâ fettân hasûdlar fitne kılıp. GT. 51."

"İsrâf kılmagay ammâ ol kim zecr ve men' ve tevbihten buyurdung. GT. 43.3."

Batı Türkçesinin, Eski Anadolu, Osmanlı ve Türkiye Türkçesi sahaslarında kullanılan ammâ edatı, Eski Anadolu ve Osmanlı sahaslarında "fakat, lâkin, hâlbuki, buna mukabil, gene de" anlamlarına gelmektedir:

"Alardan sandum ammâ bular hod Uçmak hurilerindenmişler. S. Dar. 103-4."

"Yakub'un her bir oğlunun on iki oğlu oldu ammâ Yusuf'un on bir oğlu oldu. KE. 45.9."

"Anun maksûdın bildi ammâ şüphesin gidermek için ayıtdı. Cin. C. 4.1."

Türkiye Türkçesinde "ammâ, ama"; "fakat, lâkin" anlamlarına gelmekte, cümle başında ve cümle içinde kullanılabilir. Bazen de cümle başında bağlama edatı değil, kuvvetlendirme edatı olarak görev yapabilmektedir:

"Ammâ yaptın hocazadem, ne kadar saçma bu lâf. Safahat."²

Jean Deny, *Türk Dili Grameri*'nde "ama"nın Türkçedeki kullanılışıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"a. *Birbirini nakzeden veya birbirine zıt olan iki kelime veya cümle arasında:*

Doğru yol usançlıdır ammâ selâmetlidir.

Sormak ayıp olmasın ama nereye gidiyorsunuz?

b. *Söz söyleyen şahıs evvelce kendisi tarafından ileri sürülen iddialara yine kendisi bir itirazda bulunacağı zaman kelâmın başında bu kelimeyi kullanır:*

Amma tahsil-i ilim güçtür; zarar yok.

c. *Bağıntılı "exclamatif" bir zarf veya hayran oluş, şaşırış, tiksiniş*

² N. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1984, s.116-118.

bildiren bir nevi ünlem "interjection" olarak "amma" kullanılır:

Amma yaptın!

*Amma ses*³

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri*'nde "ama"yı "karşıtlama bağlamı" olarak değerlendirirken, bunlar "*İki unsurdan birini öbürüne karşı çıkararak bağlamlardır demektir.*"⁴

Nurettin Koç *Yeni Dilbilgisi*'nde "amma" bağlacını incelerken onun fonksiyonlarını şu maddelerde toplamaktadır:

"a. Karşıtlık belirtir:

Bu adam zengin ama cimri.

Beni davet etti, gitmedim ama.

b. Uyarı belirtir:

Zamanında gelmezsen giderim ama!

c. Koşul belirtir:

Para vereceğim ama hepsini harcamayacaksın!

d. Şaşkınlık belirtir:

Amma para canlısı adam!

e. Pekiştirme belirtir:

Güzel ama güzel bir şey söyledi.

f. "da" bağlacıyla birlikte abartma belirtir:

Bizim süvarimiz amma da ata biner."⁵

İzahlarda da görüldüğü gibi "ama-amma" edatı Türkiye Türkçesinde bağlı cümleler kurduğu zaman karşıtlık, uyarı, şart fonksiyonlarından birini ifade etmekte ve "fakat, lâkin" anlamlarına gelmektedir. *Dede Korkut*'tan alınan cümlede geçen "amma" ise bugünkünden farklı bir tarzda, "ve" fonksiyonunda bir bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Dil yönünden Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren, taradığımız diğer eserlerde "amma"nın bu fonksiyonla kullanıldığı başka cümle veya cümlelere rastlayamadık. İslâmî Türk edebiyatı devri eserleriyle birlikte dilimize girmeye başlayan bu edatın, benzer işlevle kullanıldığı cümleler tespit edilebildiğinde, aynı konuda tam bir karşılaştırma yapmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyim.

Dede Korkut'ta dikkati çeken ikinci bir cümle şekli ise, içinde "ola"

³ J. Deny, *Türk Dili Grameri*, İstanbul 1941, s. 653-654.

⁴ T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974, s. 391.

⁵ N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, ilgili böl.

edatı bulunan cümlelerdir.

A bigler, oğlan kancaru gitdi ola. D. 134. 10.

Yârab bü otag kimün ola didi. D. 76. 5.

Kıran yirde tikilmiş otahların,

O zalım yıkdurdu ola kardaş.

Biserek biserek develerün katarından,

O zalım seçdürdi ola kardaş.

Şölenünde kırdugın koyunun,

O zalım kırdurdu ola kardaş.

Güvencüm ile getürdügün gelinçügün,

O zalım senden ayırdı ola kardaş.

Ağ sakallu babamı ogul diyü aglatdun ola kardaş.

Ağça yüzlü anamı sızlatdun ola kardaş...D. 222. 13.

Yukarıdaki örneklerde geçen "ola" kelimesinin ise bir edat olarak kullanılması söz konusudur. "Ol-" fiilinin istek kipi teklik üçüncü şahıs şeklinin kalıplaşması ile ortaya çıkan bu şekil hakkında Jean Deny görüşünü açıklarken "ola ki-olmaya ki" başlığı altında şunları söylemektedir: "*Bunlar olmak manasındaki eski bolmak'tan talep ve temenni sigasının gaip şekliyle "ki"den ibaret şekildir.*"⁶

Muharrem Ergin gelecek zaman eki ile ilgili olarak bilgi verirken "ola" edatına da değinmekte ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Eski Türkçede gelecek zaman eki -gay, -gey idi. Sonradan -ga, -ge şekli de ortaya çıkan bu ek Batı Türkçesinde -g ve -g'nin düşmesiyle -a, -e şeklinde geçmiş, fakat bu arada fonksiyon değiştirerek istek eki olmuştur. Zaten gelecek zaman şeklinde bir istek ifadesi, bir tasarlama kipi olarak istek şeklinde de kapalı bir gelecek zaman ifadesi vardır. Onun için ek zaman fonksiyonunu kaybedip şekil fonksiyonunu kuvvetlendirerek kolaylıkla kip değiştirmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde bir kelimedede eski -gay, -gey'in devamı olduğu söylenebilir. Gerçekten bolay ki (bolay kim) "ola ki, kâşki, belki, galiba, olur ki" sözünde görülen bolay'ın, eski bolgay "olacak"tan geldiği anlaşılmaktadır. "Bolay ki", yerine bazen "bola ki" şeklinin kullanılmış olması da bunu göstermektedir.*"⁷

"Ola" edatının Çağatay Türkçesinde "bolgay" şeklinde ve edat olarak da kullanılması kelimenin yapısı ve menşei konusundaki yukarıdaki

⁶ J. Deny, *Türk Dili Grameri*, İstanbul 1941, s.674.

⁷ M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962, s. 287.

kanaatları doğrulamaktadır.

Dr. Necati Demir bu edatın mana ve fonksiyonlarını belirleyebilmek için Eski Türkiye Türkçesi devrine ait on eseri taramış ve neticede bu edatın cümle içinde yedi farklı işlevde kullanıldığını tespit etmiştir. Demir'in incelemesine göre edatın yedi değişik kullanımı şu şekildedir.

"1. Kuvvetlendirme edatı ola:

Hak Teâlâ ne yarattı evvelâ,

Cümle mahlûktan kim ol evvel ola. (M. 66. beyit)

(Yüce Allah evvelâ ne yarattı, O, hiç şüphesiz, cümle mahlûktan öncedir.)

Anmaz mısın sen şol günü,

Gözin nesne görmez ola.

Düşe suretin toprağa,

Dilün haber vermez ola. (YED, 6-1)

(O günü anmaz mısın?)

Gözün hiçbir şeyi görmez şüphesiz.

Suretin toprağa düşerse,

Dilin haber vermez şüphesiz.)

2. Soru edatı ola:

Bazen isimlerden bazen de "-ar, -dı, -mış, -maz" ekleriyle çekimlenmiş fiillerden sonra gelmektedir. Bu kullanışta "ola" soru edatı durumdadır. Bu durumda "ola" edatı, soru eki, sıfatları, zarfları veya zamirleriyle beraber cümle içerisinde yer almakta ve "kim bilir, acaba" manalarını ifade etmektedir:

Senin kim dilün var u bilün bile,

Anı anmaz isen reva mı ola? (Süh., 88. beyit)

(Senin dilin ve bilgin var,

Onu anmazsan acaba reva mıdır?)

Yine iki leşker sâf bağlayup nazar meydâna saldılar: Meydâna kankı tarafından girür ola? (DN. 143 a-11)

(Yine iki ordu saf saf olup meydana baktılar. Meydana acaba hangi yönden girsek diye.)

3. "Galiba, muhtemelen, büyük ihtimalle" fonksiyonları ifade eden ola:

İsimlerden ve "-ar, -dı, -mış, -sa" kip ekleriyle çekilmiş fiillerden sonra gelmekte ve genellikle "eğer, meğer, meğer ki, şayet" gibi cümle

başı edatlarıyla başlayan cümlelerin yapısında yer almaktadır:

Meger Meryem İsa bizden yüzini,

Çevirdi yumdı ola gözini. (DN. 2446.6)

(İsa ve Meryem galiba gözüni yumdu, yüzünü bizden çevirdi.)

Dahi hem bir bilik kuşandı ol han

Meger kim görmüş ola anı hakan. (DN. 1416.5)

(O han bir bellik kuşandı, galiba onu hakan görmüş.)

4. "İse" manası ifade eden ola:

Taş u ağaçdan dahi kemter ola,

Er dimeye aña her bir er ola. (m. 513. beyit)

(Her kim er ise taş ve ağaçtan daha aşağı olana er dememeli.)

Eğer kâfir ola bir akçayı iki akçaya satsa revâ olur. (KG. 1286.7)

(Eğer kâfir ise bir akçeyi iki akçeye satması uygun düşer.)

5. "Değil mi?" fonksiyonundaki ola:

Bu durumda "ola" edatından sonra soru eki gelmektedir.

İşitdi çünkü begler bu kelâmı,

Didiler aña kim korkduñ ola mı? (DN. 2446. 12)

(Beyler bu sözü işittiği zaman ona "korktun değil mi" dediler.)

6. "Belki" anlamı ifade eden ola:

"Ola" edatı "belki" anlamına gelirken "ki" veya "kim" bağlacıyla birlikte kullanılmaktadır.

Ola kim Hakk inayetinde kal'ayı feth idevüz.

(Hakk'ın inayetiyle kaleyi belki feth ederiz.)

Nastor çerisine varayım, ola ki esirlerden bir haber bilem. (DN. 86b.10)

(Nastor ordusuna gideyim, esirlerden belki bir haber öğrenirim.)

7. "Kat'iyen, asla" anlamı ifade eden ola:

Bu durumda "ol-" fiili olumsuzluk eki almakta ve kalıplaşmış olan istek ekinden sonraki, kim edatları gelmektedir.

Olmaya kim Tanrı adına şek getüresiz. (DN. 227b. 5)

(Asla Allah adından şüphelenmeyiniz.)"⁸

Dede Korkut'ta geçen "gitti ola, yıkdurdu ola, seçdürdü ola, ayurdı ola, sızlatduñ ola" gibi şekiller Dr. Demir'in tespit ettiği anlamlardan "galiba, muhtemelen, büyük ihtimalle, belki" vb. anlamları ifade etmektedir.

⁸ N. Demir, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S: 2, s.177-186, Sivas 1996.